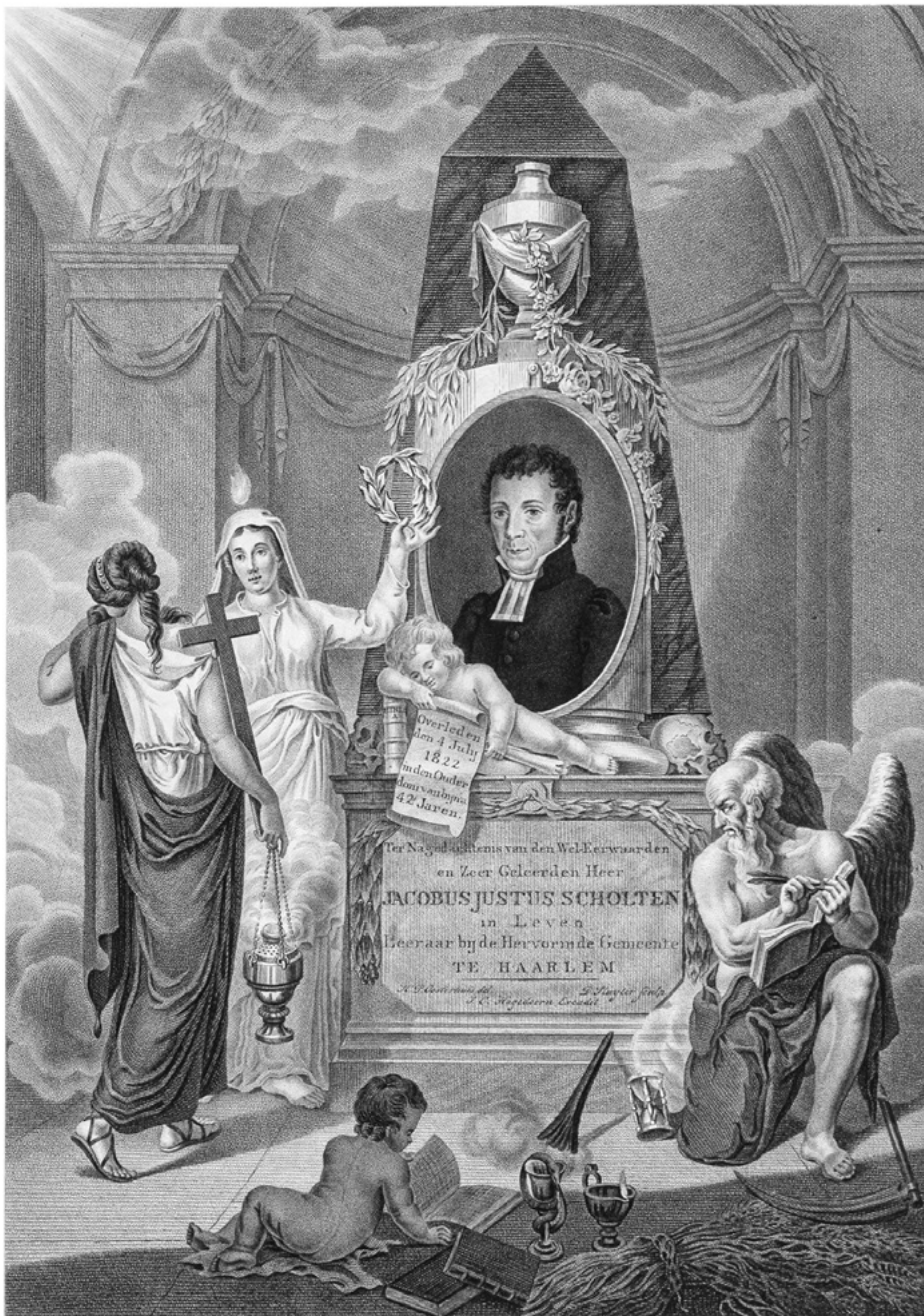

Monument van Jacobus Justus Scholten (1780-1822). Gegraveerd door D. Sluyter naar een tekening van H.P. Oosterhuis, uitgegeven door J.C. Hagedoorn (1822). Stippelgravure, proefdruk op papier, 37 x 28,2 cm (Collectie Museum Catharijneconvent, Utrecht. Zie www.geheugenvannederland.nl)

Jopie de Haan-Burghoorn

Never the twain shall meet?

Over de onevenredige verdeling van ambten tussen katholieken en protestanten in Noord-Brabant aan het begin van de negentiende eeuw

Het was in de maand mei 1818 dat Gijsbert Karel, graaf van Hogendorp, zich opmaakte voor een inspectiereis door de provincies Noord-Brabant en Limburg. Het einddoel was Aken, waar Van Hogendorp wilde kuren. Hij leed erg aan podagra oftewel jicht. De verslagen die hij schreef over zijn bevindingen gedurende deze reis zijn gedateerd 20 mei 1818 te 's-Hertogenbosch en 26 mei 1818 te Maastricht. Zij maken onderdeel uit zijn 'Aanteekeningen op eene reis naar Aken, in den zomer van het jaar 1818'.¹ De reis door Brabant voerde de graaf over de provinciale wegen, via diverse dorpen naar de steden Tilburg, Helmond, Eindhoven en 's-Hertogenbosch. Van Hogendorp schetste een positief beeld van de provincie waar, ondanks armoedige streken, veel bedrijvigheid was. De wegen echter vond hij slecht. Het regenwater bleef in de kuilen staan. Ook waren er te weinig waterwegen.²

De Brabantse bevolking omschreef hij als 'zeer goedaardig voorgekomen'. Er waren geen bedelende kinderen: de kinderen zagen er 'naar mate van den stand' zindelijk uit.³ Uit deze beschrijving blijkt niet dat het ging om een katholieke bevolking. Van Hogendorp was zelf lid van de Waalse kerk. Verdraagzaamheid behoorde tot de kenmerken van deze kerk.⁴ In de recent verschenen biografie van Van Hogendorp stelt historicus Slijkerman dat Van Hogendorp katholieken en gelovigen van andere gezindten als 'vrienden in het geloof' beschouwde.⁵

Ondanks deze verdraagzaamheid nam Van Hogendorp het op voor de protestanten in de katholieke provincie Noord-Brabant. Hij had namelijk vernomen dat er onenigheid, zelfs vijandigheid bestond tussen leden van beide bevolkingsgroepen. Dit kwam volgens hem voort uit het verleden, toen het Generaliteitsland Brabant dienstbaar werd gemaakt aan de Republiek. Deze 'staat van vernedering' had meer dan anderhalve eeuw geduurd.⁶ Maar, zo merkte Van Hogendorp op, nu waren alle mensen vrij en gelijk en zouden de mensen uit Noord-Brabant zich ook zo moeten voelen. Toch bleek dat sommige katholieken de protestanten niet goed gezind waren, zodanig dat de protestanten niet meer tot functies in het openbaar bestuur werden gekozen.⁷

Deze opmerkingen werden gelezen door Joannes Hendricus Sassen, advocaat te 's-Hertogenbosch. Hij reageerde in 1819 op de door Van Hogendorp geuite beschuldiging. Hij schreef een pamflet waarin hij de juistheid van de uitspraak van Van Hogendorp bestreed.⁸

1 Van Hogendorp, *Bijdragen tot de Huishouding van Staat*, 10 en 21.

2 Van Hogendorp, *Bijdragen tot de Huishouding van Staat*, 12-13.

3 Van Hogendorp, *Bijdragen tot de Huishouding van Staat*, 33.

4 Slijkerman, *Wonderjaren*, 79.

5 Slijkerman, *Wonderjaren*, 185.

6 Van Hogendorp, *Bijdragen tot de Huishouding van Staat*, 34.

7 Van Hogendorp, *Bijdragen tot de Huishouding van Staat III*, 35.

8 Candidus Brabantus, *Antwoord van een vriend der waarheid*.

Sterker nog, Sassen draaide de beschuldiging om: niet de protestanten werden uit ambten geweerd maar juist de katholieken. Het pamflet was gericht aan Van Hogendorp. Deze antwoordde niet. Er kwam een antwoord uit een andere hoek. Dominee Jacobus Justus Scholten reageerde. Ook hij schreef een pamflet en ook hij richtte zich in dit pamflet tot Van Hogendorp.⁹ Hij weerlegde de beweringen van Sassen. Uit deze pamflettenstrijd, toegespitst op de evenredige verdeling van ambten, kwam heel duidelijk de controverse naar voren die in die tijd bestond tussen protestanten en katholieken in Noord-Brabant.

In dit artikel staat deze controverse centraal. De opvattingen van beide heren over de verdeling van ambten tussen katholieken en protestanten en over de (on)verdraagzaamheid tussen beide groepen, weergegeven in hun pamflettenstrijd, zijn hier voorbeelden van. Voorafgaand aan een beschrijving van deze strijd zullen eerst kort het ontstaan en de gevolgen van de overheersing van de gereformeerden over de katholieken beschreven worden. Hierna volgt een overzicht van de verdeling van ambten tussen genoemde bevolkingsgroepen vanaf het ontstaan van de Republiek der Nederlanden tot na de grote veranderingen die plaatsvonden bij de komst van de Fransen in 1794/1795. Daarna komt de pennenstrijd tussen Sassen en Scholten aan de orde. In welke mate Sassen en Scholten beïnvloed zijn door de eeuwenlange strijd tussen gereformeerden en katholieken en door de veranderingen in de verhoudingen tussen de verschillende bevolkingsgroepen na de Omwenteling in 1795, zal in het slotwoord aan de orde komen.

Een terugblik

De tegenstelling tussen katholieken en protestanten dateert vanaf het jaar 1579. In dit jaar, op 23 januari, werd te Utrecht een belangrijk verdrag gesloten tussen een aantal noordelijke gewesten van de Nederlanden.¹⁰ Zij namen het besluit samen verder te gaan in hun strijd tegen de Spaanse overheersing. Naar buiten toe spraken ze af gezamenlijk op te treden, intern behield ieder gewest zijn soevereiniteit. De Unie van Utrecht was een feit. Dit traktaat vormde de grondslag voor de latere Republiek en de invloed ervan heeft zich tot 1795 doen gelden.¹¹

In artikel 13 van het betreffende traktaat werden de religieuze zaken geregeld. Het verbod op het openbaar belijden van het katholieke geloof dat sinds 1573 gold in Holland en Zeeland, werd gerespecteerd; de overige gewesten behielden de vrijheid naar eigen goeddunken te beslissen op dit gebied. Wel werd in het artikel opgenomen dat niemand om zijn geloof mocht worden vervolgd:

‘... mits dat een yder particulier in sijn religie vrij sal moegen blijven ende dat men nyemant ter cause van de religie sal moegen achterhaelen ofte ondersoucken, volgende die voorsz. pacificatie tot Ghendt gemaect’.¹²

Een gevolg van dit uitgangspunt was dat de gereformeerde kerk niet tot staatskerk werd verheven. De gewetensvrijheid die sprak uit de artikelen van de Unie van Utrecht, was uniek in Europa. De afgevaardigden die dit verdrag opstelden, wilden geloofsvervolgingen, zoals onder de Spaanse overheersing hadden plaatsgevonden, in de toekomst voorkomen.¹³ Een tweede reden waarom de gereformeerde kerk geen staatskerk werd, was het anti-absolutistisch karakter van de gekozen staatsvorm. Door het gebrek aan een centrale macht was altijd veel overleg nodig om tot gezamenlijke standpunten te komen.¹⁴

In 1581 besloten de Staten zich los te maken van Spanje. Zij stelden de ‘Acte van Verlatinghe’ op, die werd ondertekend op 26 juli van dat jaar. In deze ‘Acte’ schreven zij dat Filips II zich had schuldig gemaakt aan machtsmisbruik, waardoor de Nederlanden hem niet

Ook het populaire *Geuzenliedboek* bevatte antikatholieke satire. Titelblad van een uitgave uit 1588 (zie http://www.dbnl.org/onzekinderboeken/tekst/sche123geuz01_01/sche123geuz01_01_0001.php)

Den Byencorf der H. Roomsche Kercke.

Dit is een clare ende grondelicke Vollegginghe des Sendbrieffs Meester Gentiani Hervet, nu coets overghedaen in Fransos ende in't Duytsch: Gheschreeven aen de afghedwaelde van het Ghilden Gheloue.

De wijfheyde en twentant van de Lovenfche Kercken.

Lefer leeft dit met vijf hier fult ghy sien end mercken

Wat ghescheben ende ghebedicert aenden Ertveerdighen Bisschop Franciscum Sonnius, vader aller nieuwe Bisschoppen inde Nedeclanden / met eenen Brieft ende Doopreys aen zyne Ertveerdicheit.

De calvinist Marnix van St. Aldegonde schreef in 1569 een felle satire op de katholieke kerk onder de titel *Den Byencorf der H. Roomsche Kercke* (zie www.literatuurgeschiedenis.nl/lg/goudeneeuw/literatuurgeschiedenis/lgge002.html)

langer als hun vorst konden erkennen. De gereformeerde religie werd nu officieel uitgeroepen tot enige toegelaten godsdienst en werd de 'publieke' kerk. Enkele maanden na deze ondertekening vaardigden de Staten-Generaal het eerste plakkaat tegen de katholieken uit. Op 20 december 1581 werd het de katholieken verboden godsdienstige bijeenkomsten te houden op straffe van een geldboete.¹⁵ Er volgden meer plakkaaten met verboden zoals een verbod op het geven van katholiek onderwijs en het verspreiden van katholieke geschriften. Hoewel katholieken dus niet gedwongen werden lid te worden van de gereformeerde kerk, werd het hun wel moeilijk gemaakt hun geloof te belijden. Het was niet alleen de afkeer van superstitieën en de roomse geestelijkheid die de gereformeerden tot het opstellen van de plakkaaten bracht. Het plakkaat van 1581 geeft aan dat de angst voor het samenspannen van de katholieken met de Spanjaarden een belangrijke reden voor de verboden is geweest:

⁹ Sincerus Brabantus, *De zaak der protestanten in Noord-Brabant*.

¹⁰ Het betreft hier de gewesten Gelre, Holland, Zeeland, Utrecht en de Groningse Ommelanden. Later kwamen Friesland en Overijssel hierbij.

¹¹ Wessels, 'De beste aller werelden?', 40.

¹² Republikenisme.nl, democratie, republicanisme en actief burgerschap in honderden politieke documenten en links, Unie van Utrecht (23 januari 1579), artikel XIII. Geraadpleegd via www.republikenisme.nl/nederland/charters-van-de-vrijheid/unie.html d.d. 27 december 2013.

¹³ Hagen, 'Een min of meer doodlyken haat', 27-28.

¹⁴ Van Rooden, *Religieuze regimes*, 20.

¹⁵ Door de soevereiniteit van de provinciën en verschillende steden werd dit verbod niet overal op hetzelfde tijdstip en dezelfde wijze uitgevoerd. Zo werd in de stad Utrecht pas in 1585 het in het openbaar uitoefenen van het katholieke geloof officieel verboden.

‘... waer door lightelyck eenige onrust en oproer soude mogen rysen, ende eenige heymelijcke verstant met den Vyandt gehouden, ende listige aenslagen soudén mogen te wege gebraght worden’. Het was niet de bedoeling ‘yemandt in sijn consciëntie of gemoedt te willen beswaren of rechercheren’.¹⁶ Het was voor de veiligheid van het land dat men deze antipapistische verboden aan de katholieken oplegde.

Katholieken en gereformeerden en de verdeling van openbare ambten

Aanvankelijk is geen plakkaat uitgevaardigd waarin het de katholieken verboden werd een openbaar ambt uit te oefenen. Vele katholieke ambtenaren bleven hun werk uitvoeren. Er waren onvoldoende gereformeerden om de plaatsen over te nemen. Het heeft dan ook tot 1618 gewemeld van katholieke regenten. Het openlijk niet behoren tot de gereformeerde kerk kostte vóór dit jaar geen enkele regent zijn zetel.¹⁷ In genoemd jaar verzette prins Maurits van Oranje de wet. Dit hield in dat Maurits vooral in de steden van Holland en Utrecht de vrijzinnige regenten liet vervangen door orthodoxe regenten.

Vanaf het einde van het Twaalfjarig Bestand in 1621 tot de Vrede van Munster in 1648 werden de verordeningen met wisselende strengheid toegepast. In 1648 waren veel katholieken vertrokken naar het zuiden en naar Duitsland onder andere omdat zij werden uitgesloten van openbare en politieke ambten.¹⁸ Na de Vrede drongen de synodes van de gereformeerde kerken erop aan strengere maatregelen te nemen tegen de katholieken. Aan hun wensen werd tegemoet gekomen tijdens de Grote Vergadering in 1651. Eén van de besluiten van deze vergadering was dat iedereen die in aanmerking wilde komen voor een publiek ambt of een politieke functie, lid moest zijn van de gereformeerde kerk.¹⁹

Het is de vraag of de strengere regelgeving het gewenste effect heeft gehad. In 1658 werd in opdracht van een commissie een onderzoek gedaan naar het aantal ‘paapsche’ regenten aanwezig op het platteland van het gewest Holland. Deze commissie was ingesteld naar aanleiding van verzoeken van de Noord- en Zuid-Hollandse synodes ‘paapsche stoutigheden’ tegen te gaan.²⁰ Uit het verslag van genoemd onderzoek bleek dat in diverse dorpen in het gewest Holland katholieke burgemeesters, schouten, schepenen en kerkmeesters hun ambt uitoefenden. In veel dorpen waren deze ambtenaren aangesteld ‘bij foute van stoffe’, dit wil zeggen dat er onvoldoende gereformeerden waren om de ambten uit te voeren.²¹

Ook in de Meierij bleek uit het verschijnen van het *Reglement op de Politieke Reformatie* dat er in het generaliteitsgewest nog altijd veel katholieke ambtenaren waren. Dit Reglement werd door de Staten-Generaal uitgevaardigd op 1 april 1660 en was een gevolg van de overtuiging dat alleen door uitoefening van politieke macht het katholicisme in genoemd gewest teruggedrongen kon worden. In het Reglement werd benadrukt dat uitsluitend gereformeerde ambtenaren in bestuurlijke functies mochten worden aangesteld. Hun taak was: ‘inbindinge van de stoutigheden des pausdoms, uytroeyinge van alle quade growelen en de landverderfelijke sonden’.²² Vanaf deze tijd nam het gebruik toe dat verslagen van ambtelijke en kerkelijke rapporteurs werden besproken in de Staten-Generaal en in de Gelderse synode.²³ ‘Paapsche stoutigheden’ kregen tot 1796 een vaste plaats op de agenda van genoemde synode.²⁴

In de jaren 1713 en 1734 richtte de Zuid-Hollandse synode opnieuw rekestten aan de Staten van Holland en West-Friesland. In beide jaren deed de synode het verzoek aan de Staten om gereformeerde ambtenaren aan te stellen op de plaatsen waar op dat moment nog katholieken hun werk deden. Uit overzichten, toegevoegd aan deze rekestten, bleek

dat er in de dorpen van het gewest Holland nog altijd veel katholieke ambtenaren waren. Deze overzichten bevatten de namen van de dorpen en van de ambten die door katholieken werden uitgevoerd. Soms werden zelfs de namen van de betreffende ambtenaren genoemd. Bij een vergelijking van de twee genoemde lijsten en het eerder genoemde onderzoek uit 1658, blijkt overigens dat het aantal katholieke ambtenaren wel verminderde.²⁵

De tijden veranderen

Tussen 1730 en 1732 werd in verschillende gewesten een belangrijk plakkaat uitgevaardigd. Hierin stond dat priesters alleen toegelaten werden wanneer zij een eed van onderwerping aan het burgerlijk gezag aflegden. Deze maatregel werd genomen omdat steeds meer geestelijken, afkomstig uit het buitenland, pausgezinde ideeën verkondigden. Dit 'overbergsche' denken wilden de overheden van de gewesten onder andere tegengaan door deze maatregel van de eedaflegging. Het was in principe een repressieve maatregel, maar hield daarbij ook een officiële erkenning van de organisatie van de katholieke kerk in.²⁶

Ook al werd de organisatie van de katholieke kerk erkend en werd de katholieken steeds minder in de weg gelegd hun geloof in beslotenheid te belijden, op maatschappelijk gebied werd de discriminatie van de katholieken juist sterker. Dit blijkt uit het feit dat in de loop van de achttiende eeuw steeds minder katholieke ambtenaren te vinden waren. Vooral in de steden vergaven de overheden de ambten 'van stadssecretaris tot turfdrager' aan gereformeerden.²⁷ In het laatste kwart van deze eeuw werden onder invloed van verlichte ideeën lagere ambten geleidelijk weer meer toegankelijk voor katholieken. Zo werd het in 1783 in Utrecht mogelijk dat de katholieke Jan de Schoenmaker de functie van klepperman van Utrecht kreeg. Een medekatholiek vond dit zo geweldig dat hij hier een lofzang op schreef.²⁸ Stadhouder Willem V probeerde deze ontwikkelingen tegen te houden. In oktober 1783 stelde hij aan de Staten van Holland voor lieden die niet behoorden tot de gereformeerde kerk uit te sluiten van het vervullen van alle openbare ambten, zowel de hogere als de lagere. Aanhangers van de patriottische beweging verzetten zich fel tegen dit voorstel. Deze beweging, ontstaan na het verschijnen van het anonieme pamflet *Aan het volk van Nederland* in 1781, had als ideaal de Nederlanden weer terug te brengen op het welvaartsniveau van de zeventiende eeuw. Zij wilden dit bereiken door te streven naar herstel van de statenbond zoals deze bij de Unie van Utrecht gevormd was. De burgers dienden weer inspraak te krijgen in de bestaande bestuurscolleges en instellingen. Oude schutterijen in de steden werden in ere hersteld als symbool van burgerlijke vrijheid.²⁹ Aan de andere kant streefden

16 Knuttel, *De toestand der Nederlandsche katholieken*, 10-11.

17 Rogier, 'De tolerantie in de Statenbond der Verenigde Nederlanden', 97.

18 Knuttel, *De toestand der Nederlandsche katholieken*, 250.

19 Wessels, 'De beste aller werelden?', 59.

20 Knuttel, *De toestand der Nederlandsche katholieken*, 276.

21 Knuttel, *De toestand der Nederlandsche katholieken*, 280, 347-354.

22 Peijnenburg, *Van roomsche zegeningen en paapsche stoutigheden*, 141.

23 De Gelderse synode was voor 's-Hertogenbosch en de Meijerij het orgaan waar overleg gevoerd werd tussen synodes en de overheid.

24 Van de Sande, 'Beeldvorming over Noord-Brabant en antipapisme', 96-97.

25 Knuttel, *De toestand der Nederlandsche katholieken*, 347-354; Knuttel, *De toestand der Nederlandsche katholieken II*, bijlage C 277-279; bijlage H 291-293.

26 Van de Sande, 'Roomse buitenbeentjes in een protestantse natie?', 92.

27 Van Rooden, *Religieuze regimes*, 26.

28 Polman, *Katholiek Nederland in de achttiende eeuw II*, 197.

29 Van der Burg, *Nederland onder Franse invloed*, 25.

zij, beïnvloed door de Verlichtingsideeën die uit Frankrijk overkwamen en mede ten grondslag lagen aan de Amerikaanse revolutie, naar gelijke rechten voor alle burgers, ook voor de katholieken.³⁰ In Brabant hadden veel katholieken zich aangesloten bij deze beweging door lid te worden van genootschappen of zogeheten Vaderlandsche Sociëteiten. Binnen deze verenigingen werd veel gedebatteerd over de nieuwe politieke opvattingen. Het voorstel van Willem V, dat er op gericht was de ongelijkheid tussen de burgers te vergroten, bleef een geschilpunt tussen de orangisten, als aanhangers van het Huis van Oranje, en de patriotten.

Ondanks het verzet tegen dit voorstel waren er ook patriotten die er moeite mee hadden wanneer katholieken op bestuursplaatsen werden aangesteld. In Arnhem dienden katholieken in 1784 een rekest in met het verzoek toegelaten te worden tot stadsambten, uitgezonderd de 'magistratuur en zodanige ampten, welke volgens de constitutie des lands, alleen de leden der gereformeerde kerke behooren opgedragen te worden'. Dit werd door de toenmalige regenten niet gehonoreerd. In 1785 herhaalden de katholieken hun verzoek. Nu werd het verzoek door de patriottische regenten op de lange baan geschoven.³¹ Er was wel sprake van een toenemende tolerantie, maar echte gelijkheid tussen gereformeerden en katholieken was nog ver te zoeken.³²

Naar gelijkstelling van de katholieken

Het weigeren katholieken toe te laten tot hogere ambten gold aan het einde van de achttiende eeuw maar ten dele voor Staats-Brabant. Dit blijkt uit gegevens van visitatieverslagen tussen 1778 en 1795 gemaakt door gereformeerden behorend tot de classis van 's-Hertogenbosch. Zij bezochten jaarlijks de dorpen in de kwartieren 's-Hertogenbosch, Oisterwijk en Maasland, die behoorden tot deze classis.³³ De verslagen werden besproken tijdens zogeheten 'conventi'.³⁴ Uit deze visitaties blijkt dat lagere ambten in de dorpen vanaf 1778 tot en met 1795 werden uitgevoerd door gereformeerden. Opmerkelijk is dat er gedurende deze hele periode roomse regenten waren.³⁵ Dit blijkt uit het eerste verslag van 1778:

'Drossaarden, secretarissen en vorsters zijn gereformeerd zoo ook het groter deel der dienaaren op de dorpen. Gereformeerd zijn alle de regenten te Drunen, Waalwijk, Loon op 't Zand, Tilburg, Oosterwijk, Boxtel, Osch, Lith, Den Dungen en Vucht. Roomschesinden zijn alle de regenten te Nieuwcuijk, Hooge Mierden, Hulsel, Dinther, Heeswijk, Heesch, Nieuwland, op welke laatste plaats nu evenwel een gereformeerde is aangesteld. Op de overige dorpen zijn de regenten ten deel gereformeerd, ten deel Roomsch door gebrek aan stof.'³⁶

De visitatieverslagen in de daaropvolgende jaren laten zien dat de ambten van drost, secretaris en vorster gereserveerd bleven voor gereformeerden, maar dat er een toename was van het aantal roomse regenten. In het laatste visitatieverslag van 1795 staat dat alle regentenposten nu werden uitgevoerd door katholieken met uitzondering van enkele plaatsen waar voor een deel nog gereformeerden waren.³⁷ Mede door verzet van Brabantse patriotten tegen uitsluiting van katholieken bij de invulling van ambten werden steeds meer katholieke burgemeesters en schepenen aangesteld. In Drunen gebeurde dit in 1786 nadat de rentmeester van de heer van Drunen een rekest had ingediend bij de Staten-Generaal. Hij wilde meer de nadruk leggen op de kwaliteit van bestuurders zodat hij bekwame katholieken zou kunnen aanstellen indien er geen geschikte gereformeerden beschikbaar waren. Hoewel de Staten-Generaal dit rekest niet unaniem steunden, stelde de rentmeester in 1786 bij de wisseling van het bestuur in Drunen katholieken aan als burgemeester en

In patriottische kringen circuleerden ook spotprenten die de macht van de aristocratie aan de kaak stelden. 'Het verkoopen van de aristocratische achtbaarheid', spotprent, 'op de beurs gekocht in 't openbaar den 16 octob: 1795' (zie www.dbnl.org/tekst/kloe003blau01_01/kloe003blau01_01_0031.php)

schepenen. Dit succes in Drunen werd beschreven in de radicale, patriottische krant *De Politieke Kruyer* om zo als voorbeeld voor andere plaatsen te dienen.³⁸ Er werden in de tijd van de patriotten meer van dergelijke kranten uitgegeven, zoals de *Post van den Neder-Rhijn* en de *Zuid-Hollandsche Courant*. Deze landelijke en regionale kranten werden gelezen en besproken binnen de Vaderlandsche Sociëteiten en droegen zo bij aan de verspreiding van de opvattingen van de patriotten.

De gelijkstelling van katholieken werd versterkt door veranderingen die onder invloed van Franse ideeën tot stand kwamen. In 1794 werd in 's-Hertogenbosch de godsdienstvrijheid door de Fransen afgekondigd toen zij de Nederlanden kwamen bevrijden van de oran-gisten, de aanhangers van het Huis van Oranje. In 1795 volgde de *Verklaring van de Rechten van de Mens en van de Burger* en in 1796 kwam de scheiding van Kerk en Staat tot stand. Door deze bepalingen verloren de antikatholieke plakkaten hun geldigheid.

³⁰ Hagen, 'Een min of meer doodlyken haat', 72.

³¹ Hagen, 'Een min of meer doodlyken haat', 164.

³² Hagen, 'Een min of meer doodlyken haat', 72.

³³ BHIC, 254 Archief Classis 's-Hertogenbosch Nederlandse Hervormde Kerk 1571-1993, inv. nrs. 39, 22.

³⁴ Een conventus was een bijeenkomst van de classis.

³⁵ Met 'regenten' wordt hier bedoeld schouten en schepenen.

³⁶ BHIC, 254 Archief Classis 's-Hertogenbosch Nederlandse Hervormde Kerk 1571-1993, inv. nrs. 39, 22.

³⁷ BHIC, 254 Archief Classis 's-Hertogenbosch Nederlandse Hervormde Kerk 1571-1993, inv. nrs. 39, 160.

³⁸ Rosendaal, *Tot Nut van Nederland*, 75.

In de daarop volgende jaren bereikte de gelijkstelling van de katholieken een hoogtepunt. In de Eerste Nationale Vergadering (1 maart 1796-31 augustus 1797), die in de plaats was gekomen van de Staten-Generaal, hadden veertig katholieken zitting, in de Tweede Nationale Vergadering (1 september 1797-22 januari 1798) zelfs vierenveertig. Dit aantal was een goede afspiegeling van het aantal katholieken in de Republiek. In deze tijd was 60% van de bevolking gereformeerd, 30% katholiek en 10% behoorde tot de dissenters.³⁹ Ook zaten er katholieken in de commissie die een nieuwe Staatsregeling voorbereidde, de eerste grote opdracht voor de Nationale Vergadering.⁴⁰ Er was ineens sprake van een belangrijke katholieke invloed.

In 1798 werd op 22 januari door de meest radicale groepering in de Nationale Vergadering, de unitariërs waartoe veel katholieke leden behoorden, een coup gepleegd. Binnen enkele maanden werd door de Constituerende Vergadering, de opvolger van de Tweede Nationale Vergadering, een Staatsregeling opgesteld die voor alle gewesten bindend was. De regeling had als beginsel dat de nieuwe staat zich wilde vormen tot één ondeelbare staat. In deze Constituerende Vergadering zaten evenveel gereformeerden als katholieken.⁴¹

Niet alleen in het landelijke bestuur speelden de katholieken na 1795 een rol van belang. Ook op gewestelijk en stedelijk niveau gingen katholieken functies bekleden die eeuwen hadden toebehoord aan de leden van de publieke kerk. Zo klaagde in 's-Hertogenbosch het kerkbestuur van de Hervormde Gemeente in een brief aan de Eerste Kamer, gedateerd 5 augustus 1799, over het feit dat de magistraat van deze stad het kerkbestuur de zeggenschap over de eigen kerkfondsen had ontnomen. Het kerkbestuur diende een verzoek in bij de magistraat met de vraag deze zeggenschap terug te krijgen. Het bestuur wantrouwde de regenten omdat zij voor het merendeel katholiek waren. Met dit verzoek, zo schreef het kerkbestuur, gingen deze Bossche regenten niet akkoord. Zij gelastten zelfs de rentmeester van de Hervormde Gemeente alleen uitgaven te doen voor reparatie of onderhoud van de kerkgebouwen en de kapellen. Traktementen voor beambten van de kerk mochten niet meer uit het eigen fonds betaald worden. In de brief wees de kerkenraad de Eerste Kamer erop dat dit niet overeen kwam met een landelijke bepaling, waarin het verboden werd kerkelijke ambtenaren uit publieke kassen te betalen. Dit betekende dat door die 'onbillijke dispositie' dertien huisgezinnen dreigden te worden beroofd van een eerlijke kostwinning.⁴²

De opening der Nationale Vergadering door Pieter Paulus. Schilderij van Johannes Hinderikus Egenberger (Arnhem 1822-Utrecht 1897). Doek, olieverf; 53×41,5 (Collectie Amsterdam Museum, inv. A 823, zie http://www.dbnl.org/tekst/cara002held01_01/cara002held01_01_0012.php)

Opnieuw uit ambten geweerd

Het radicale bestuur bleef niet lang aan de macht. Een tweede staatsgreep volgde op 22 juli 1798. Gematigde politici namen de macht over. Nu werden de revolutionairen uit de Nationale Vergadering gezet. Veel katholieken raakten hun positie kwijt. Dit betekende dat de gereformeerden in de Nationale Vergadering de overhand kregen. Zij probeerden de uitvoering te vertragen van enkele additionele artikelen in de Staatsregeling die betrekking hadden op de verschillen in rechten tussen de gereformeerden en de katholieken en nadelig waren voor de leden van de voormalige publieke kerk. Zo begon het proces waarin de politieke invloed van de katholieken opnieuw verminderde. Zij werden door de gereformeerden onbekwaam geacht voor het uitoefenen van openbare ambten. In de *Verklaring voor de Rechten van de Mens en van de Burger* stond dat alle mensen in het bezit van deugden en bekwaamheden in aanmerking konden komen voor het invullen van een overheidsambt.⁴³ Het lijkt alsof men deze voorwaarde gebruikte om de katholieken opnieuw van de invulling van ambten uit te sluiten. De gereformeerden zagen de katholieken als niet-verlicht en daardoor dom; deze domheid zou blijken uit het bijgeloof dat sterk aanwezig was in de katholieke religie.⁴⁴ Volgens de gereformeerden maakte dit dat de katholieken niet bekwaam waren overheidsambten uit te voeren. Een andere reden voor de hernieuwde achterstelling van de katholieken was de angst bij de gereformeerden voor het grote aantal katholieken.⁴⁵

Deze nieuwe achterstelling bleek ook uit de samenstelling van het Staatsbewind dat in 1801 in de plaats van de Nationale Vergadering kwam. Dit bewind bestond uit twaalf bewindslieden. Slechts één hiervan, de rijke Brabander J.B. Verheyen, was katholiek. Hij nam deel aan het bewind tot 1 oktober 1803. Dat Verheyen daarna niet werd vervangen, blijkt uit een opmerking van Rutger Jan Schimmelpenninck in 1804. Hij zei dat het onjuist was dat Bataafs Brabant niet vertegenwoordigd was in het Staatsbewind. Schimmelpenninck, die in 1804 als gezant voor de Bataafse Republiek in Parijs verbleef, kreeg hier ook te horen dat bij keizer Napoleon veel klachten van roomsgezinden uit de Republiek binnenkwamen. De katholieken voelden zich in hun voorrechten beknot.⁴⁶

De achterstelling van katholieken bij het bekleden van openbare ambten duurde voort in de verdere negentiende eeuw. Dit werd duidelijk in beeld gebracht door *De Tijd* in 1848. Dit blad verzamelde en publiceerde cijfers over deze verdeling in de loop van het jaar 1847. De gebundelde gegevens verschenen in een speciale uitgave in januari 1848. Voor het totaal aantal gereformeerden en katholieken in Nederland gebruikte de redactie de cijfers van de volkstelling uit 1840.⁴⁷ Uit de overzichten bleek dat er nauwelijks katholieken waren die hogere ambten bekleedden en dat slechts een kwart van de lagere ambten werd ingevuld door katholieken, terwijl de Nederlandse bevolking in deze tijd voor twee vijfde deel bestond uit katholieken. Uit deze gegevens kwam de partijdigheid bij het vergeven van openbare ambten bij de protestanten duidelijk naar voren. Zo bestond de Eerste Kamer

39 Rosendaal, 'Geloof en Revolutie', 272.

40 Hagen, 'Een min of meer doodlyken haat', 116.

41 Rosendaal, 'Geloof en Revolutie', 272.

42 SAH, AKHG, inv. nr. 15, register van notulen van de Breede Kerkeraad 1788–1818, brief aan de Eerste Kamer d.d. 5 augustus 1799.

43 Bos, *Soevereiniteit en religie*, 51.

44 Meijneke, *Op reis door de Meijerij met Stephanus Hanewinkel*, 41, 42.

45 Bos, *Soevereiniteit en religie*, 121.

46 Hagen, *President van Nederland*, 207–208.

47 De Kock, 'Beschamende cijfers', 200.

De Rechten van den Mensch en van den Burger (15 april 1795). Prentmaker Lambertus Antonius Claessens, schrijver Pieter Johannes Uylenbroek, uitgever Cornelis Sebille Roos. Ets, stippelets en gravure op papier, proefdruk, h 394 mm x b 260 mm (Collectie Rijksmuseum Amsterdam, zie www.rijksmuseum.nl/nl/collectie/RP-P-BI-5890A)

in 1847 uit 27 leden van wie er slechts 4 katholiek waren; van de 58 Tweede Kamerleden waren er 9 katholiek.⁴⁸ *De Tijd* noemde de cijfers 'beschamend'.⁴⁹

Er werd nauwelijks gereageerd op de achterstelling bij het vergeven van openbare ambten zoals deze plaatsvond na 1798. Ook op antikatholieke geschriften waarin vooral het bijgeloof en de domheid van de katholieken werden gehekeld, kwam weinig reactie. Een voorbeeld van zo'n antikatholiek geschrift is het bekende werk *de Reize door de Majorij van 's Hertogenbosch, in den jaare 1798 en 1799*. De auteur was anoniem, maar er wordt algemeen aangenomen dat het geschreven is door dominee Stephanus Hanewinkel. De enige bekende katholieke reactie op dit werk dateert uit 1807. Toen heeft pater Firmus van Sint-Truiden, een monnik wonend in het kapucijnerklooster in 's-Hertogenbosch, in handgeschreven teksten geprobeerd de aantijgingen van Hanewinkel te weerleggen. De haat en onverdraagzaamheid die Hanewinkel de katholieken verweet, waren volgens Firmus op Hanewinkel zelf van toepassing.⁵⁰ Een verklaring voor het gebrek aan gedrukte reacties van katholieke zijde wordt wel gezocht in het feit dat de katholieken het onwaardig vonden hierop te reageren, maar ook zwegen om de rust in het land te bewaren.⁵¹ Op de achterstelling bij het vergeven van openbare ambten gereageerde alleen een advocaat uit 's-Hertogenbosch in het jaar 1819.

Advocaat Joannes Henricus Sassen

Deze, al eerder genoemde, advocaat was Joannes Henricus Sassen, in het dagelijks leven bekend onder de naam Jan Hendrik. Hij werd geboren in 's-Hertogenbosch als zoon van Hubertus Sassen en Antonia Maria Ruwel. Hij werd gedoopt op 27 mei 1785 in de katholieke Sint Pieterskerk.⁵² De vader van Jan Hendrik was zilversmid van beroep en tevens keurmeester van goud en zilver. Hij behoorde tot de gegoede burgerij van de stad en was één van degenen die, samen met Godefridus van Lanschot en zijn zoon, in 1786 de Vaderlandsche Sociëteit van 's-Hertogenbosch oprichtte.⁵³

Jan Hendrik studeerde rechten in Leiden. Na zijn studie keerde hij terug naar zijn geboorteplaats, waar hij zich vestigde als advocaat. In 1808 werd hij benoemd tot 'secretaris van het burgemeesterschap'.⁵⁴ In 1809 trouwde hij met Henrica Francisca van der Monde uit Leiden. Samen kregen zij tien kinderen.⁵⁵

Toen in 1810 de zuidelijke provincies als eersten werden geannexeerd door de Fransen, behoorde Sassen tot degenen die in opdracht van de landdrost in april van dat jaar hulde gingen brengen aan keizer Napoleon. Bij het bezoek van deze keizer aan 's-Hertogenbosch

Jan Hendrik Sassen (1785-1830), geschilderd portret (Privéarchief van Mr. J. H. Sassen te Nijmegen)

48 De Kock, 'Beschamende cijfers', 204.

49 De Kock, 'Beschamende cijfers', 191.

50 Meijneke, *Op reis door de Meierij met Stephanus Hanewinkel*, 111-112.

51 Meijneke, *Op reis door de Meierij met Stephanus Hanewinkel*, 113.

52 Sassen, *Genealogie Sassen*, 93.

53 Sassen, *Genealogie Sassen*, 25.

54 De functie 'secretaris van het burgemeesterschap' is te vergelijken met de huidige functie van gemeentesecretaris.

55 Sassen, *Genealogie Sassen*, 93.

een maand later had Sassen in zijn functie van secretaris de eer de keizer te 'harangueren'. Hij werd in hetzelfde jaar bij keizerlijk besluit benoemd tot griffier van het vredegerecht in Boxtel. Een jaar later volgde zijn benoeming tot griffier in 's-Hertogenbosch.⁵⁶

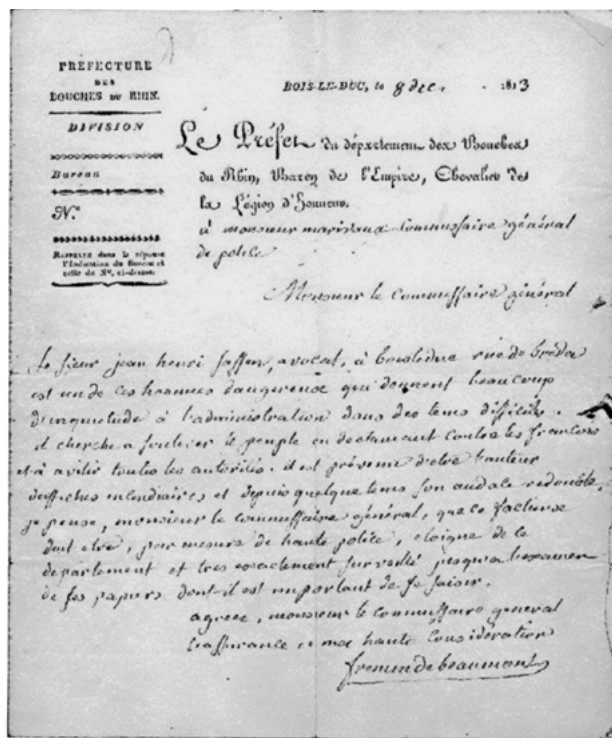
Toen veranderden de tijden. In het roerige jaar 1813 kreeg hij zijn ontslag als secretaris van de stad. Wel ontving hij van de prefect van het departement Monden van de Rijn, baron Fremin de Beaumont, een betuiging van vertrouwen en werd hij in mei van dat jaar benoemd tot rechterplaatsvervanger bij de rechtbank van 's-Hertogenbosch. Het is opmerkelijk dat dezelfde prefect in december 1813 een brief schreef aan de commissaris van politie van 's-Hertogenbosch. De prefect beval dat Sassen streng in de gaten moest worden gehouden in verband met de staatsveiligheid. Sassen werd ervan verdacht te behoren tot een groep gevaarlijke mannen die veel onrust veroorzaakte binnen het bestuur van de stad.⁵⁷

Sassen werd later alsnog gearresteerd en als gevangene meegenomen naar Parijs. Hij wist echter onderweg te ontsnappen en ging terug naar zijn woonplaats. Daar bewees hij in januari 1814 de Pruisische troepen grote diensten door vanuit de stad naar Vught te gaan, waar deze

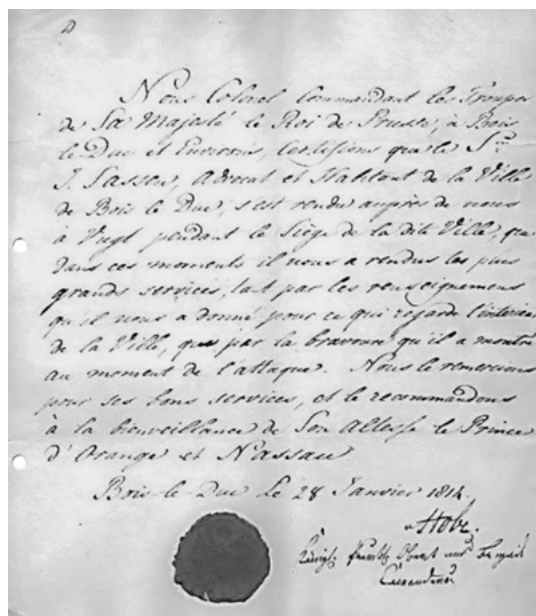
Henrica Francisca van der Monde (1782-1856), geschilderd portret (Privéarchief van Mr. J. H. Sassen te Nijmegen)

Brief van de prefect van Monden van de Rijn aan de commissaris-generaal van politie (Privéarchief van Mr. J. H. Sassen te Nijmegen)

troepen gelegerd waren. Hij had gegevens bij zich over de situatie in de stad. De commandant van de troepen prees zijn moed en bedankte hem in een schriftelijke verklaring, gedateerd 28 januari 1814, voor zijn diensten. Hij beval Sassen hierin aan bij de prins van Oranje-Nassau, die sinds eind november 1813 terug was in Nederland.⁵⁸

Na het vertrek van de Fransen hervatte Sassen in 1815 zijn advocatenpraktijk. Bij Koninklijk Besluit werd hij in december 1815 benoemd tot lid van de Provinciale Staten en in 1818 werd hij door de leden van deze Staten tot lid van Gedeputeerde Staten gekozen. Dit lidmaatschap behield hij tot aan zijn dood, op 5 mei 1830. Op 20 februari 1816 ontving Jan Hendrik Sassen per Koninklijk Besluit een eervolle onderscheiding. Hij werd benoemd tot ridder in de Orde van de Nederlandse Leeuw.⁵⁹

Aanbeveling van de Kolonel Commandant van de troepen van zijn Majesteit, de koning van Pruisen (Privéarchief van Mr. J. H. Sassen te Nijmegen)

Bidprentje van Jan Hendrik Sassen (Privéarchief van Mr. J. H. Sassen te Nijmegen)

In 1818, het eerste jaar waarin Sassen lid was van Gedeputeerde Staten, maakte Van Hogendorp zijn reis door Noord-Brabant. Sassen reageerde op het verslag dat Van Hogendorp van deze reis maakte door het schrijven van een pamflet. Hij nam het toen op voor de katholieken. Het is echter vreemd dat Sassen niet consequent is gebleven in zijn ondersteuning van de katholieke belangen. In 1825 stemde hij vóór het beleid van de koning en tegen het belang van de katholieken. Het ging hier om de in 1825 uitgevaardigde junidecreten. Deze decreten hielden in dat alle kleinseminaries in het hele land uiterlijk eind september 1825 gesloten moesten worden.⁶⁰ Jongens die priester wilden worden, konden de benodigde vooropleiding volgen in Leuven, waar een nieuwe rijksschool voor priesterstudenten, het Collegium Philosophicum, werd gesticht. In juli 1826 werd in de Provinciale Staten van Brabant een voorstel gedaan een adres aan de koning te sturen, waarin verzocht werd de uitgevaardigde junidecreten van 1825 te herzien. Alleen Sassen en de gouverneur van Noord-Brabant, baron van Vredenburg, stemden uiteindelijk tegen dit adres.⁶¹ De reden voor het stemgedrag van Sassen kan gelegen zijn geweest in zijn Oranjegezindheid. In zijn pamfletten, geschreven tussen 1819 en 1821, kwam verschillende keren een groot vertrouwen in de koning tot uitdrukking.

⁵⁶ Sassen, *Genealogie Sassen*, 93.

⁵⁷ Sassen, *Genealogie Sassen*, 94.

⁵⁸ Sassen, *Genealogie Sassen*, 95.

⁵⁹ NA, AS 1813-1840, AA, inv. nr. 198, Koninklijk Besluit nr. 61

Het is opmerkelijk dat historici de datum waarop Sassen geridderd werd, stellen op 26 februari 1816. In de in deze scriptie aangehaalde literatuur noemde J.A. Coppens in 1841 deze foutieve datum als eerste. Hierna is deze datum door alle historici die het ridderschap van Sassen hebben gememoreerd, overgenomen.

⁶⁰ Een kleinseminarie was een vooropleiding voor jongens die priester wilden worden. Na het kleinseminarie konden zijn hun opleiding vervolgen op een grootseminarie.

⁶¹ Geschiedenis Zijtaart, Introductie, Downloads Veghel, W.P.J. Timmers, *Jhr. Josephus Franciscus de Kuyper (1787-1843); Schets van een pragmatisch politicus. Een loopbaan in het politieke krachtenveld van Noord-Brabant, 1813-1843*, 28-30. Geraadpleegd via <http://www.oudzijtaart.nl/Reconstructie%20van%20Veghel/Downloads.html>, d.d. 27 december 2013.

Candidus Brabantus schrijft een pamflet

Begin 1819 schreef Sassen een pamflet tegen de aan het begin van dit artikel genoemde reisverslagen van graaf Van Hogendorp. Dit pamflet werd uitgegeven onder het pseudoniem Candidus Brabantus. Hierop werd vanuit protestantse hoek gereageerd door dominee Scholten, waarop nog twee pamfletten van Sassen volgden.

Hoewel Sassen in zijn laatste pamflet aangaf dat het enige resterende geschilpunt tussen katholieken en protestanten bestond uit de onevenredige verdeling van de ambten, werd in de pamflettenstrijd tussen Sassen en Scholten op meer onderwerpen ingegaan, zoals de traktementen van de geestelijken en de teruggave van de kathedraal van 's-Hertogenbosch. Tot aan het eind van de achttiende eeuw werden de aanhangers van de Nederduitsch Gereformeerde Kerk 'de gereformeerden' genoemd. Daarna werd steeds meer de naam 'hervormden' of 'protestanten' voor deze groep gelovigen gebruikt, alhoewel onder 'protestanten' ook dikwijls de dissenters, zoals de lutheranen, de remonstranten en de doopsgezinden met of zonder de gereformeerden, werden gerekend. De beide pamflettisten gebruikten de term 'protestanten'. Onderstaande beschrijving van de pennenstrijd beperkt zich tot de onevenredige verdeling van ambten, de (on)verdraagzaamheid van beide partijen en de plaats die Sassen gaf aan de koning.

In het eerste pamflet reageerde Sassen op enkele passages uit de brief van Van Hogendorp die hem bijzonder hadden getroffen. Het betreft hier de eerder genoemde onenigheid tussen protestanten en katholieken die volgens Van Hogendorp betekende dat de protestanten benadeeld werden: '... sommige Roomschen den Protestanten met geen goed oog aan [te] zien. Dit gaat zoo verre, dat er zijn die meenen, dat geen Protestant meer tot het openbaar bestuur zal gekozen worden.'⁶³ Van Hogendorp wees er op dat in de grondwet alle verschillende geloofsrichtingen in politieke zin gelijke rechten hadden. Bij het vergeven van ambten zou het zo moeten zijn dat degene die aan zijn stad of aan zijn provincie de beste diensten kon verlenen in aanmerking zou moeten komen voor de uitvoering van een publiek ambt.⁶⁴

Graaf Van Hogendorp had de informatie over de groep katholieken die 'den Protestanten met geen goed oog aanzien' waarschijnlijk gekregen van een zekere heer Spoor, die hij ontmoette tijdens zijn bezoek aan Eindhoven. In het tweede pamflet dat Sassen schreef, verwees hij naar Spoor als degene die de beschuldiging had geuit.⁶⁵ Volgens Sassen was Spoor protestant. Hij bekleedde het ambt van rentmeester der Domeinen van Eindhoven en Cranendonk en het rentambt van Helmond.⁶⁶

Sassen reageerde fel op de beschuldiging van Van Hogendorp. Hij vroeg zich af hoe het mogelijk was dat er in zijn provincie protestanten waren die zich beklaagden over de onevenredige verdeling van ambten in hun nadeel. Om te komen tot een onpartijdige beslissing over deze kwestie besloot hij geen woorden of 'ijdele declamatiën' te gebruiken, maar uit te gaan van cijfers. Hij wees op de getalsmatige verhouding tussen katholieken en protestanten: de totale bevolking van Noord-Brabant bestond uit 294.087 zielen. Hiervan waren er meer dan 260.000 katholiek en slechts 32.743 protestant.⁶⁷ Er bestond volgens Sassen inderdaad een onevenredige verdeling van ambten tussen katholieken en protestanten maar juist in het voordeel van de protestanten. Hij gaf onder andere als voorbeeld de verdeling van de leden in de Provinciale Staten van Noord-Brabant. Op dat moment waren er 42 leden, van wie er 18 protestant waren, hetgeen onevenredig was.⁶⁸

Bij open plaatsen kregen volgens Sassen protestanten geregeld een voorkeursbehandeling boven katholieken. Zij werden op ambten aangesteld waarvoor ook geschikte katholieke

kandidaten waren. Een voorbeeld hiervan betrof het onderwijs, dat veel katholieken direct raakte. Het onderwijs was vóór 1795 officieel volledig in handen van gereformeerde schoolmeesters. Maar ook in 1819 werden nog veel banen binnen het onderwijs bemand door protestanten. Zo werd het schooltoezicht uitgevoerd door negen schoolopzieners, van wie er vijf protestant en vier katholiek waren. Een vreemde zaak volgens Sassen daar het merendeel van de bevolking katholiek was. Het voorbeeld van een voorkeursbehandeling binnen het onderwijs was de invulling van de open plaats van schoolmeester in Sint-Oedenrode. Er waren twee kandidaten beschikbaar. De eerste kandidaat was katholiek, woonde in de provincie en had de functie al een poos tot ieders tevredenheid waargenomen. De tweede kandidaat was protestant, een vreemdeling in de provincie en 'van een stamelende uitspraak en eene verregaande kortzigtigheid'. De keus viel op de protestant.⁶⁹ Sassen richtte zich hierover direct tot de graaf: 'Wellicht zal de gedachte in u opkomen, Mijnheer de Graaf! Dat men op die wijze meer het onderscheid van Godsdienst, dan den voorrang van kunde en geschiktheid in het oog houdt.'⁷⁰

Sassen liet nog vele voorbeelden volgen over de onevenredige verdeling van ambten en over de voorkeursbehandeling van protestanten. Volgens hem hadden juist de katholieken reden tot klagen. Zij wachtten echter af zonder gemor 'met eenige eerbiedige onderwerping en vertrouwen' op de rechtvaardigheid van de koning. Deze zou een eind maken aan het leed van de katholieken.⁷¹ Hoe anders reageerden de protestanten. Volgens advocaat Sassen bleven ze klagen. Dit deden ze met het achterliggend doel de katholieken weer helemaal uit het openbaar bestuur te krijgen. Zij verlangden naar terugkeer van de kerkelijke predominantie zoals deze bestond vóór 1795. Sassen wees op de onverdraagzaamheid van de protestanten, die 'zich aan dien geest van kerkelijke dominantie niet kunnen onttrekken'.⁷²

Een andere passage uit de brief van de graaf die de boosheid van Sassen opwekte, betrof een dreigement van Van Hogendorp:

'De Roomschen hebben het, ja, in handen, om de Protestanten uit het bewind te weren; maar dan zullen ook de Protestanten geen hart behouden voor de gemeene zaak, en zelfs van tijd tot tijd verhuizen. Zij zullen geld, verstand, nijverheid medenemen; de provincie zal er veel door lijden en de Roomschen zullen er te laat berouw over hebben.'⁷³

Sassen reageerde op deze uitspraak door erop te wijzen dat wanneer de protestanten Noord-Brabant zouden verlaten dit niet zou komen door gebrek aan ambten die zij vervulden. Maar mocht het toch zover komen dan kon de graaf gerust zijn, want ook zonder de protestanten zou er voldoende geld, verstand en nijverheid aanwezig blijven in Noord-Brabant. Het zou zelfs zo kunnen zijn dat de afwezigheid van de protestanten nauwelijks bemerkbaar zou worden.⁷⁴ Volgens Sassen kwam dit doordat de katholieken altijd bezig waren geweest zich te ontwikkelen:

⁶³ Van Hogendorp, *Bijdragen tot de huishouding van staat III*, 34.

⁶⁴ Van Hogendorp, *Bijdragen tot de huishouding van staat III*, 35.

⁶⁵ Candidus Brabantus, *De onverdraagzaamheid van eenige protestanten in Noord-Brabant*, 61.

⁶⁶ Candidus Brabantus, *Antwoord van een vriend der waarheid*, 20.

⁶⁷ Candidus Brabantus, *Antwoord van een vriend der waarheid*, 12.

⁶⁸ Candidus Brabantus, *Antwoord van een vriend der waarheid*, 14.

⁶⁹ Candidus Brabantus, *Antwoord van een vriend der waarheid*, 23.

⁷⁰ Ibidem.

⁷¹ Candidus Brabantus, *Antwoord van een vriend der waarheid*, 31.

⁷² Candidus Brabantus, *Antwoord van een vriend der waarheid*, 33.

⁷³ Van Hogendorp, *Bijdragen tot de huishouding van staat III*, 38.

⁷⁴ Candidus Brabantus, *Antwoord van een vriend der waarheid*, 36.

‘De Katholijken hebben zich, te allen tijde, op de verstandelijke beschaving toegelegd, hebben daarin, sedert eeuwen, boven de Protestanten binnen deze Provincie uitgemunt, en kunnen, met volle regt, op allerlei rangen en posten aanspraak maken, waarin de vermetelheid der weinige geschikte Protestanten hen voorzeker nimmer zal beschamen.’⁷⁵ Sassen viel hier de protestanten aan die, uit angst voor overheersing door katholieke meerderheid, al vanaf het einde van de achttiende eeuw wezen op bekwaamheidseisen die gesteld moesten worden aan ambtenaren. Toen al waren de protestanten ervan overtuigd dat de katholieken hier onvoldoende over beschikten.

Een laatste opvallend onderdeel uit het pamflet dat hier nog aan de orde dient te komen is het eerder genoemde vertrouwen dat Sassen had in de koning. Hij verwachtte dat de koning uiteindelijk zou zorgen voor werkelijke gelijkberechtiging van de katholieken, mits de koning goed zou worden voorgelicht:

‘Indien de Koning het wist – is de algemeene stem – dan zouden wij spoedig van het leed bevrijd zijn, hetwelk eenige onvoorzigtige Staatsdienaars ons doen ondergaan.’⁷⁶ Uit deze zin blijkt dat Sassen vond dat de koning te weinig kennis had van de toestand van de katholieken in de provincie Noord-Brabant. Het ontbrak hem aan goede voorlichting. Dit was de voornaamste reden van Sassen om zijn pamflet te schrijven. Hij wilde dat Van Hogendorp tot dezelfde overtuiging zou komen als hijzelf, namelijk dat de katholieken in deze provincie achtergesteld werden bij de verdeling van ambten. De graaf moest dus op zijn eerdere uitspraken terugkomen. Sassen deed een oproep aan Van Hogendorp de ware toestand van de katholieken in Brabant aan de koning mede te delen:

‘Er is slechts noodig, om onzen geëerbiedigden Koning met den toestand der Katholijken in Noord-Brabant bekend te maken. Wie is daartoe meer bevoegd en in betere gelegenheid, dan gij, Mijnheer de Graaf!’⁷⁷

Van Hogendorp reageerde niet op de oproep van Sassen. Zoals blijkt uit de opmerking waarmee Sassen zijn tweede pamflet begon, had hij gezwegen. Hieraan verbond Sassen de conclusie dat de graaf instemde met hetgeen Sassen in zijn betoog naar voren bracht maar niet bereid was hierover zijn waardering uit te spreken:

‘Uw toestemmend zwijgen op mijne voordragt van daadzaken, dewelke klaarblijkelijk met den stempel der waarheid gemerkt waren, duiden niet dubbelzinnig uwe genegenheid aan, om hulde aan de bewezene waarheid te doen.’⁷⁸

Van Hogendorp had echter een andere mening dan waarvan Sassen uitging. Dit is op te maken uit een aantekening in zijn dagboek, gedateerd 30 januari 1831. Op deze dag was de heer Van Sasse van IJsselt, lid van de Tweede Kamer, katholiek en afkomstig uit Noord-Brabant, bij Van Hogendorp op bezoek geweest. Van Hogendorp was op dat moment niet meer politiek actief. Desondanks kwam Van Sasse van IJsselt hem om raad vragen. Het betrof een katholieke kwestie. In zijn dagboek schreef de graaf dat hij er weinig voor voelde een advies over de kwestie te geven omdat hem dit eerder niet goed was bevallen. Hij had, zo schreef hij, eerder enkele keren advies gegeven aan katholieken, onder andere tijdens zijn reis door Noord-Brabant in 1818. Hij raadde toen de Brabanders aan bij keuzes voor geschikte kandidaten voor ambten uitsluitend te kijken naar geschiktheid en niet naar het geloof. Ook de evenredige verdeling tussen katholieken en protestanten was naar zijn mening geen goed idee geweest.⁷⁹ Hierop had Van Hogendorp van Sassen antwoord gekregen in de vorm van diens eerste pamflet. De graaf schrijft hierover het volgende in zijn dagboek:

‘Doch ik kreeg alras tot antwoord een driftig en schier onbeschoft pamphlet, waarin de stelling tot grondslag was genomen, dat de ambten aan katholyken moesten gegeven

worden naar evenredigheid van de katholyke bevolking, en ik zelfs verzocht werd dat beginsel onder het oog van den Koning te brengen.’⁸⁰

Uit deze reactie blijkt dat Van Hogendorp goed op de hoogte was van de inhoud van het pamflet, geschreven door Sassen. Vooral het feit dat hij verzocht werd het idee van een evenredige verdeling van ambten over katholieken en protestanten onder de aandacht van de koning te brengen, wekte zijn verontwaardiging.

Dominee Jacobus Justus Scholten

Het zal geen verbazing wekken dat er uit protestantse hoek wel een reactie kwam op het scherpe geschrift van Sassen. Dominee Scholten nam de pen op en verdedigde ‘de zaak der Protestanten’.

Jacobus Justus Scholten werd gedoopt op 19 juni 1781 te Hoorn. Hij was de zoon van Casper W.R. Scholten en Gesina Tjeenk. Jacobus studeerde tussen 1802 en 1805 theologie te Utrecht en begon zijn loopbaan als hervormd predikant in Ophemert, een dorp gelegen aan de Waal. Daar woonde hij tien jaar en was hij tijdens de grote watersnoodramp van 1809 werkzaam. Naar aanleiding van deze ramp preekte Scholten in Ophemert en in Tiel. Deze preken werden in gedrukte vorm, als ‘leerredenen’, uitgegeven. In deze teksten wees Scholten op het nut van dergelijke rampen, die de onderlinge menslievendheid deed toenemen. In het tijdschrift *Vaderlandsche Letteroefeningen* werden deze ‘leerredenen’ geroemd. Er werd over opgemerkt dat zij qua stijl en taal door Scholten in een ‘bevallig gewaad’ werden gekleed.⁸¹

In 1815 kreeg dominee Scholten van de kerkenraad uit Breda het verzoek zich daar als predikant te vestigen. Hij werd in 1816 de eerste voorzitter van het Provinciaal Kerkbestuur van Noord-Brabant en Limburg. Als afgezant van dit bestuur nam hij in 1816 en in 1818 deel aan de jaarlijkse Algemeene Christelijke Synode der Hervormde Kerk in het Koninkrijk der Nederlanden.

In 1820 verscheen van de hand van dominee Scholten, die onder het pseudoniem Sincerus Brabantus, ‘de oprechte Brabander’, een reactie op het werk van Sassen. Hij had toen Noord-Brabant al verlaten. In 1818 was hij vertrokken naar Haarlem om daar als predikant zijn werkzaamheden voort te zetten. Hij heeft niet meer gereageerd op de reacties die Jan Hendrik Sassen in 1820 en vervolgens in 1821 schreef. De reden was dat hij in 1822 op 41-jarige leeftijd overleed.

Detail (met portret) van Monument van Jacobus Justus Scholten. Gegraveerd door Dirk Sluyter naar een tekening van Haatje Pieters Oosterhuis, uitgegeven door J.C. Hagedoorn (1822). Ets, stippelwerk en gravure op papier, h 342 mm x b 253 mm (Collectie Rijksmuseum Amsterdam, zie www.rijksmuseum.nl/nl/collectie/RP-P-1907-3388)

75 Candidus Brabantus, *Antwoord van een vriend der waarheid*, 37.

76 Candidus Brabantus, *Antwoord van een vriend der waarheid*, 33.

77 Candidus Brabantus, *Antwoord van een vriend der waarheid*, 42.

78 Candidus Brabantus, *De onverdraagzaamheid van eenige protestanten in Noord-Brabant*, 3.

79 Van Hogendorp en Graaf Van Hogendorp, *Brieven en gedenkschriften III*, 209.

80 Van Hogendorp en Graaf van Hogendorp, *Brieven en gedenkschriften III*, 210.

81 Vieweg, 'Tweetal Leerredenen naar aanleiding van den verwoestenden Watersnood'; *Vaderlandsche Letteroefeningen* (1809) 141-144.

Het antwoord van Sincerus Brabantus

Dominee Scholten begon zijn verdediging met het uitspreken van zijn verbazing. Hij vond het namelijk getuigen van grote vrijmoedigheid van een katholiek in het openbaar te klagen. Hij weet dit aan de vereniging met de zuidelijke Nederlanden. Hierdoor hadden de katholieken in getal een meerderheid verkregen boven de protestanten.⁸²

Vervolgens ging Scholten in op de belangrijkste klacht van Sassen, namelijk het grote aantal protestantse ambtenaren ten opzichte van het aantal katholieken in Noord-Brabant.⁸³ Hij ontkende deze beschuldiging niet, maar voelde zich wel geroepen dit gegeven te rechtvaardigen:

‘Daar het nu niet te ontkennen is, dat het getal Protestantsche ambtenaren in deze Provincie, naar evenredigheid der zielen, ongelijk veel grooter is, dan dat der Roomschegezinden, laat ons de gronden zien, waarop de Roomschegezinden zoodanig eene evenredigheid meenen te mogen verlangen.’⁸⁴

Sassen beriep zich op de grondwet. De katholieken wilden de rechten genieten die hun volgens de grondwet toekwamen. Scholten was het met Sassen eens dat volgens de Grondwet belijders van de verschillende godsdiensten gelijke aanspraak hadden op het bekleden van ‘waardigheden, ambten en bedieningen’, maar dit had niets met een evenredige verdeling te maken.⁸⁵ Volgens Scholten betekende dit dat ieder individu gelijke rechten had en daarom moest er bij de verdeling van ambten uitsluitend gekeken worden naar geschiktheid:

‘Waar [blijft] de gelijke individuele aanspraak op het bekleeden van waardigheden enz., indien zulks naar evenredigheid van het getal zielen der onderscheiden gezindheden zoude moeten plaats hebben?’⁸⁶

Bij een evenredige verdeling zou, zo schreef Scholten, de katholieke godsdienst de heersende godsdienst worden door de meerderheid in getal van de katholieken.

Scholten kon goed verklaren dat er zoveel protestantse ambtenaren waren en volgens hem had dit niets met geloofspartijdigheid te maken. De eerste door hem genoemde reden was dat de predominantie van vóór 1795 ertoe had geleid dat de roomsgezinden zich niet hadden gericht op het bekleden van openbare ambten. Er waren zodoende onvoldoende geschikte kandidaten na het plotselinge vertrek van de Fransen in 1813.⁸⁷ Ook aarzelden de roomsgezinden volgens hem te lang met solliciteren naar de vacante plaatsen. Hierdoor waren ‘geschikte voorwerpen uit Holland’ naar Noord-Brabant gestuurd. De openbare ambtenarij was dan ook snel georganiseerd, nog voordat er sprake was van de nieuwe wetgeving onder Willem I, waarbij ambten zonder onderscheid van geloofsopvattingen ingevuld dienden te worden.⁸⁸

Een andere reden die de dominee noemde, was het feit dat de protestanten vanaf het ontstaan van de Staat der Nederlanden in het bezit van de ambten waren. Op basis van dit verleden vond hij het vanzelfsprekend dat de protestanten nog altijd veel ambten invulden.⁸⁹

Scholten bestreed de opmerking van Sassen dat de protestanten die ambteloos waren geworden, de provincie zouden verlaten. Deze mensen waren verbonden met Noord-Brabant en de as van hun voorouders lag hier begraven. Niet het gebrek aan ambten maar alleen de onverdraagzaamheid van de katholieken zou de protestanten uiteindelijk uit de provincie verjagen. Deze onverdraagzaamheid kwam op verschillende manieren tot uiting. Zo werd, volgens de dominee, in de kerken gepreekt de omgang met de ‘kettters’ te vermijden. Plichten uit naastenliefde hoefden katholieke gelovigen jegens de protestanten niet na te komen want ‘kettters’ waren niet hun naasten. Een ander voorbeeld was dat een

protestant moeilijk kost en inwoning kon vinden en als dit lukte, kon hij op vastendagen geen vlees eten. Tot slot noemde Scholten het feit dat de roomsgezinden niet wilden dat protestanten op hun begraafplaatsen werden begraven.⁹⁰

Nogmaals komt de angst voor de meerderheid in getal van de katholieken bij Scholten naar voren in zijn veronderstelling dat de katholieken de evenredigheid in getal bij het verkrijgen van ambten voor het hele land zouden gaan opeisen, juist omdat er in het hele koninkrijk, inclusief de zuidelijke Nederlanden, een meerderheid aan katholieken was. Zelfs de hoogste macht zou dan naar evenredigheid in getal verdeeld moeten worden. Pas als dat bereikt zou zijn zouden de katholieken verdraagzaamheid en vergeving tonen jegens de protestanten. Scholten schrijft niet waarvoor de katholieken vergeving moesten schenken. Wel gaf hij aan dat de verdeling zoals katholieken die billijk vonden, al op gang gekomen was. Als voorbeeld noemde hij het kiescollege van 's-Hertogenbosch. Dit college bestond uitsluitend uit katholieken. Hierdoor zou de Raad binnenkort mogelijk alleen uit katholieke raadsleden bestaan.⁹¹ Dit gaf volgens Scholten aan dat de roomsgezinden de belangen van de Staat aan een bijzondere kerkleer onderwierpen. Hij sprak dan ook de hoop uit dat de Staat zou blijven kiezen voor onafhankelijkheid van elke godsdienstige invloed.⁹²

Tot slot merkte hij op dat zijn pen bestuurd was door de liefde tot recht en waarheid. Deze liefde was de oorzaak van de onpartijdigheid en gematigdheid die hij steeds had nagestreefd. Ook al was dit hem wel eens moeilijk gevallen wanneer hij 'den geest der Roomschen in deze Provincie' in aanmerking nam.⁹³

Sassen versus Scholten

Als antwoord op het pamflet van Scholten schreef Jan Hendrik Sassen, kort na elkaar, nog twee pamfletten. Deze zijn door hem gedateerd op 31 oktober 1820 en op 2 januari 1821. Beide werken verschenen in 1821 bij twee verschillende uitgevers. Ook deze twee pamfletten waren gericht aan Gijsbert Karel van Hogendorp. In het laatste pamflet sprak Sassen dominee Scholten afwisselend aan met 'Sincerus' of met 'de heer Sch....'. Hieruit blijkt dat Sassen tijdens het schrijven van dit pamflet op de hoogte moet zijn geweest van de identiteit van dominee Scholten.

Het wordt nu duidelijk dat achter Sassen een groep katholieken stond die de misvattingen van graaf Van Hogendorp wilde herstellen. Sassen voerde deze taak uit door het schrijven van zijn eerste pamflet. De namen van de katholieken behorend tot deze groep, werden niet bekend gemaakt. Maar, schreef Sassen, mocht het nodig zijn in het belang van de verdediging van de zaak van de katholieken, dan zou er niet geaarzeld worden de namen bekend te maken.⁹⁴ Na het verschijnen van de reactie van Scholten op het eerste pamflet

⁹² Sincerus Brabantus, *De zaak der protestanten*, 4.

⁹³ Sincerus Brabantus, *De zaak der protestanten*, 14.

⁹⁴ Sincerus Brabantus, *De zaak der protestanten*, 15.

⁹⁵ Sincerus Brabantus, *De zaak der protestanten*, 17.

⁹⁶ Sincerus Brabantus, *De zaak der protestanten*, 18.

⁹⁷ Sincerus Brabantus, *De zaak der protestanten*, 28.

⁹⁸ Sincerus Brabantus, *De zaak der protestanten*, 32-34.

⁹⁹ Sincerus Brabantus, *De zaak der protestanten*, 41.

⁹⁰ Sincerus Brabantus, *De zaak der protestanten*, 52.

⁹¹ Sincerus Brabantus, *De zaak der protestanten*, 66-67.

⁹² Sincerus Brabantus, *De zaak der protestanten*, 73.

⁹³ Ibidem.

⁹⁴ Candidus Brabantus, *De onverdraagzaamheid van eenige protestanten*, XIV.

van Sassen benaderden meerdere katholieken deze groep met het verzoek de aantijgingen van Scholten te weerleggen: 'Zij konden of mochten zich den uitersten graad van verachting en belediging niet lijdelijk laten welgevallen'.⁹⁵ Ook nu gaf Sassen gehoor aan het verzoek van zijn geloofsgenoten door het schrijven van de twee hieronder te bespreken pamfletten. Hij gaat in op de opmerking van Scholten dat het billijk zou zijn dat de protestanten, gezien het verleden, aanspraak maakten op het vervullen van ambten. Scholten zag dit als een opgebouwd recht, maar naar de mening van Sassen was deze invulling door protestanten gebaseerd op politiek geweld. Toen dit in 1795 ophield, werden beide groepen voor de wet gelijk.⁹⁶

Op de opmerking van Scholten dat na het vertrek van de Fransen in 1813 de katholieken bang waren dat de oude orde van vóór 1795 zou worden hersteld en dat dit de reden zou zijn dat de katholieken huiverig waren zich aan te bieden voor het invullen van ambten, reageerde Sassen verontwaardigd. Hij vond dit een 'jammerlijke redenering'.⁹⁷ De afwachtende houding bij het invullen van ambten had volgens Sassen een andere reden. Allereerst was er de opdringerige houding van de protestanten die alle ambten voor zich opeisten in de hoop de katholieken opnieuw van alle politieke rechten uit de sluiten.⁹⁸ Zij solliciteerden onbeschaamd naar alle ambten zonder zich af te vragen of ze wel geschikt waren voor de functie. Deze houding stond haaks op de houding van de katholieken. Volgens Sassen waren er in 1814 voldoende geschikte katholieke kandidaten voor bestuurstaken geweest, ook voor posten in de financiële sector en de rechterlijke macht. Maar de bescheidenheid van deze geschikte kandidaten verbood hun zich zo op te dringen als de protestanten deden. Zij vertrouwden erop dat zij door de koning geroepen zouden worden openstaande posten in te vullen. Volgens het katholieke geloof was het niet juist te protesteren tegen de daden van de overheid. Dit zou onverenigbaar zijn met de zachtmoedigheid van de katholieke godsdienst. Een godsdienst die hen gebod onrechtvaardige daden van de overheid lijdzaam te ondergaan.⁹⁹

Sassen reageerde heftig op de beschuldiging van Scholten over de onverdraagzaamheid van de katholieken waardoor protestanten de provincie zouden verlaten. Hij weerlegde de door Scholten genoemde voorbeelden van onverdraagzaamheid. Zo zei hij over het feit dat protestanten moeilijk kost en inwoning konden krijgen bij katholieken, dat dit werd veroorzaakt doordat de protestanten altijd ongevraagd hun oordeel gaven over de paapse bijgelovigheid. Over het weigeren protestanten te begraven op een katholiek kerkhof schreef Sassen:

'Wat het niet dulden der stoffelijke overblijfselen der Protestanten op een Katholijk kerkhof betreft, dit moest de Protestant veeleer als een voorregt beschouwen; immers zoude het hem wel aangenaam kunnen zijn, van nog na zijnen dood bij zijn graf de uitoefening van Paapsche ceremonien en bijgeloovigheid te moeten dulden, hetwelk dagelijks het geval zoude kunnen zijn?'¹⁰⁰

Het ergste echter vond Sassen de beschuldiging dat de omgang met 'ketters' vanuit de kerken werd verboden en dat protestanten niet hun naasten waren. Dit noemde hij 'alleronbeschaamst gelogen' en 'allervuilaardigst uitgedacht'.¹⁰¹ Hij wees op de grote onverdraagzaamheid van de protestanten die al eeuwen verborgen lag achter een staatkunde die 'onder het voorwendsel van vrijheid van geweten, de gruwelijkste gewetenstirannijs uitoefende'. De protestanten hadden de katholieken bespot, mishandeld en vervolgd. Zij moesten de oren van de katholieken dan ook niet beledigen 'door den kreet van verdraagzaamheid'.¹⁰²

Aan het slot van beide pamfletten kwam, evenals in het eerste pamflet, het vertrouwen in de koning weer sterk naar voren. Het tweede pamflet beëindigde Sassen als volgt: ‘... het is de Koning, waarop de Katholijken hunne hoop gevestigd houden, en welke hen eenmaal in het volle genot hunner regten plaatsen zal’.¹⁰³

Tot slot

Gezien de felle toon van de pamfletten en het feit dat Sassen op verzoek van een groep katholieken de pamfletten schreef, is de verwachting dat er in de media van die tijd aandacht zou worden geschonken aan deze uitgaven. Niets is minder waar. Uit onderzoek van de tijdschriften *Vaderlandsche Letteroefeningen* en de *Godsdienstvriend*, uitgegeven tussen 1819 en 1812, blijkt dat er met geen woord werd gerept over de pamflettenstrijd. Hetzelfde geldt voor de kranten *'s-Hertogenbossche Stadscourant* en het *Provinciaal Dagblad*. De achterstelling van de katholieken en het verzet van Sassen hiertegen heeft noch van katholieke zijde, noch van protestantse zijde aandacht gekregen.

Wanneer nu gekeken wordt naar de mate waarin de pamflettenstrijd een voortzetting is van de onverdraagzame opvattingen die voortkwam uit gebeurtenissen en ontwikkelingen vóór 1795, dan kan de conclusie worden getrokken dat deze strijd alleen kon ontstaan doordat er rond 1820 nog altijd uitingen van onverdraagzaamheid waren ondanks dat in 1795 alle burgers gelijke rechten kregen. Het naleven van deze gelijkheid bleek in de praktijk moeilijk. Het bestaan van eeuwen durende onverdraagzaamheid verdween niet na één verklaring.

In de opvattingen van beide pamflettisten zijn zowel oude als nieuwe elementen zichtbaar. Wat Scholten betreft is er duidelijk sprake van een continuering van de opvattingen zoals zij waren ontstaan en gegroeid door de eeuwen heen, met name in de tweede helft van de achttiende eeuw toen het verlicht protestantisme ontstond. Hij accepteerde de gelijkheid van alle mensen. Maar als goed verlicht protestant verbond hij hieraan de voorwaarde van geschiktheid en naar zijn mening voldeden de katholieken hier onvoldoende aan. Als het aan hem lag behielden de katholieken hun achtergestelde plaats zolang er in zijn ogen nog geen sprake was van gelijke geschiktheid. In dit opzicht zette Scholten de opvattingen van vóór 1795 voort.

Wat Sassen betreft geldt dat hij de lijdzame, afwachtende houding van de katholieken verdedigde. Het was een mentaliteit die zij eeuwen geleden hadden aangenomen en met uitzondering van de laatste twee decennia van de achttiende eeuw hadden vastgehouden. Het was hun manier om hun maatschappelijke achterstelling te verdragen. Met deze verdediging zette Sassen de lijn voort die in de loop der eeuwen was gegroeid. Hij liet zich niet beïnvloeden door de gebeurtenissen rond 1795 toen de katholieken hun lijdzame houding aflegden en hun plaats in de maatschappij opeisten. Dit is opvallend daar hij zelf een onafhankelijk katholiek was die wist op te komen voor zichzelf en een eigen mening had die

95 Candidus Brabantus, *De onverdraagzaamheid van eenige protestanten*, XIII.

96 Candidus Brabantus, *De onverdraagzaamheid van eenige protestanten*, 18.

97 Candidus Brabantus, *De onverdraagzaamheid van eenige protestanten*, 30.

98 Candidus Brabantus, *De onverdraagzaamheid van eenige protestanten*, 33.

99 Candidus Brabantus, *De onverdraagzaamheid van eenige protestanten*, 6.

100 Candidus Brabantus, *De zaak der Katholijken in Noord-Brabant*, 50.

101 Ibidem.

102 Candidus Brabantus, *De zaak der Katholijken in Noord-Brabant*, 90.

103 Candidus Brabantus, *De onverdraagzaamheid van eenige protestanten*, 136.

hij verdedigde tegen de gevestigde orde. Hij was zich bewust van de gelijke rechten van alle mensen. Hierop waren de argumenten gebaseerd waarmee hij pleitte voor een evenredige verdeling van ambten tussen katholieken en protestanten. Hiermee brak hij als persoon met de wijze waarop de katholieken zich opstelden tegenover de protestanten en koos hij, beïnvloed door de wetgeving rond 1795, voor een andere houding.

Afkortingen

NA	Nationaal Archief
AS	Archief Staatssecretarie
AA	Algemeen Archief
BHIC	Brabants Historisch Informatie Centrum
SAH	Stadsarchief 's-Hertogenbosch

Archivalia

Brabant Collectie, Tilburg University

Diverse literatuur en gedrukte bronnen

Brabants Historisch Informatie Centrum, 's-Hertogenbosch

254 Archief Classis 's-Hertogenbosch Nederlandse Hervormde Kerk

Nationaal Archief, 's-Gravenhage

Archief Staatssecretarie 1813-1840

198 Algemeen Archief

Stadarchief 's-Hertogenbosch (SAH)

15 Archief Kerkeraad Hervormde Gemeente 's-Hertogenbosch

Literatuur en gedrukte bronnen

Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden.

Bos, Emo, *Soevereiniteit en Religie. Godsdienstvrijheid onder de eerste Oranjevorsten* (Hilversum 2009).

Burg, Martijn J. van der, *Nederland onder Franse invloed. Cultuurtransfer en staatsvorming in de napoleontische tijd, 1799-1813* (Amsterdam 2009).

Candidus Brabantus pseudoniem van J.H. Sassen, *Antwoord van een vriend der waarheid, aan den heere Gijsbert Karel Grave van Hogendorp, op deszelfs brief van den 26 mei 1818, voorkomende in de Bijdragen tot de huishouding van den staat, in het Koninkrijk der Nederlanden, verzameld ten dienste der Staten-Generaal, derden deels, eerste stuk* (Amsterdam 1819).

Candidus Brabantus pseudoniem van J.H. Sassen, *De onverdraagzaamheid van eenige protestanten in Noord-Brabant. Aangetoond in eenen tweeden brief van Candidus Brabantus of Den Vriend der Waarheid aan den Heere Gijsbert Karel Grave van Hogendorp* (Amsterdam 1821).

Candidus Brabantus pseudoniem van J.H. Sassen, *De zaak der Katholijken in Noord-Brabant, Verdedigd tegen de wederlegging van het antwoord van eenen Vriend der Waarheid, Aan den Heer Gijsbert Karel Grave van Hogendorp. Op deszelfs brief van de 26en Mei 1818, enz.* ('s-Hertogenbosch 1821).

Hagen, Edwina, *'Een meer of min doodlyken haat'. Antipathisme en cultureel natiebeseft in Nederland rond 1800* (Nijmegen 2008).

Hagen, Edwina, *President van Nederland. Rutger Jan Schimmelpenninck 1761-1825* (Amsterdam 2011).

Hogendorp, G.K. Grave van, *Bijdragen tot de huishouding van staat in het Koninkrijk der Nederlanden: verzameld ten dienste der Staten-Generaal. Derde deel* ('s-Gravenhage 1817-1825).

Hogendorp, G.K. van en Mr. H. Graaf van Hogendorp, *Brieven en gedenkschriften van Gijsbert Karel van Hogendorp Derde deel, 1825-1834* ('s-Gravenhage 1903).

Knuttel, W.P.C., *De toestand der Nederlandsche katholieken ten tijde der republiek* ('s-Gravenhage 1892).

- Knuttel, W.P.C., *De toestand der Nederlandsche Katholieken ten tijde van de Republiek. Tweede deel. De achttiende eeuw* ('s-Gravenhage 1894).
- Kock, F. de, 'Beschamende cijfers', in: F. de Kock (ed.), *Katholieke herdrukken vanaf J.G. le Sage ten Broek tot Dr. J.A.M. Schaepman 1816-1903. Tweede deel. Burgers van de tweede rang* (Heiloo 1938).
- Meijneke, Frank C., *Op reis door de Meierij met Stephanus Hanewinkel. Voettochten en bespiegelingen van een dominee, 1789-1850* (Tilburg 2009).
- Peijnenburg, J.W.M., *Van roomsche zegeningen en paapsche stoutigheden. De geschiedenis van het bisdom van 's-Hertogenbosch 1559-2009* (Nijmegen 2009).
- Polman, P., *Katholiek Nederland in de achttiende eeuw. Tweede deel. De Hollandse zending, 1727-1795* (Hilversum 1968).
- Rogier, L.J., 'De tolerantie in de Statenbond der Verenigde Nederlanden' in: L.J. Rogier, Terugblik en uitzicht 1. Verspreide opstellen van L.J. Rogier (Hilversum-Antwerpen 1964).
- Rooden, Peter van, *Religieuze regimes. Over godsdienst en maatschappij in Nederland, 1570-1990* (Amsterdam 1996).
- Rosendaal, Joost, 'Geloof en Revolutie. De Nederlandse katholieken en oecumenisch christen-radicalisme', in: Marit Monteiro, Gerard Rooijackers, Joost Rosendaal ed., *De dynamiek van religie en cultuur* (Kampen 1993).
- Rosendaal, Joost, *Tot Nut van Nederland. Polarisation en revolutie in een grensgebied, 1783-1787* (Nijmegen 2012).
- Sande, A. van de, 'Beeldvorming over Noord-Brabant en antipapisme in het begin van de negentiende eeuw' in: P.J.A.N. Rietbergen ed., *De periferie in het centrum. Opstellen door collegae aangeboden aan M.G. Spiertz bij gelegenheid van zijn 25-jarig ambtsjubileum* (Nijmegen 1987).
- Sande, A. van de, 'Roomse buitenbeentjes in een protestantse natie? Tolerantie en antipapisme in Nederland in de zeventiende, achttiende en negentiende eeuw' in: M. Gijswijt-Hofstra, *Een schijn van verdraagzaamheid. Afwijking en tolerantie in Nederland van de zestiende eeuw tot heden* (Hilversum 1989).
- Sassen, F.K.R.C., *Genealogie Sassen* (Nijmegen 1979).
- Scholten, J.J., *De voortreffelijkheid van de leer der Roomsche Katholieke-Kerk geschetst, door J.G. Le Sage ten Broek, getoetst door J.J. Scholten* (Breda 1816).
- Sincerus Brabantus, pseudoniem van J.J. Scholten, *De zaak der protestanten in Noord-Brabant, verdedigd tegen het Antwoord van eenen vriend der waarheid aan den heer Gijsbert Karel Grave van Hogendorp, op deszelfs brief van 26 mei 1818* (Amsterdam 1820).
- Slijkerman, D., *Wonderjaren. Gijsbert Karel van Hogendorp, wegbereider van Nederland*, (Amsterdam 2013).
- Vaderlandsche Letteroefeningen, tijdschrift van Kunsten en Wetenschappen, waarin de boeken en schriften, die dagelijks in ons vaderland en elders uitkomen, oordeelkundig en tevens vrijmoedig verhandeld worden.*
- Vieweg, J.C. 'Tweetal Leerredenen naar aanleiding van den verwoestenden Watersnood, welke zo vele Dorpen en Plaatsen getroffen heeft' in: *Vaderlandsche Letteroefeningen* (1809) 141-144.
- Wessels, Leo, 'De beste aller werelden? Politiek, religie en een weerbarstige samenleving, Nederland 1650-1850' in: Ernestine van der Wall en Leo Wessels ed., *Een veelzijdige verstandhouding. Religie en Verlichting in Nederland 1650-1850* (Nijmegen 2007).

Websites

<http://beeldbank.bhic.nl>
www.oudzijtaart.nl
www.republikanisme.nl